

BA – III

Sem. 6TH (Home Economics)

प्रश्न समस्यात्मक बालक म्हणजे काय ? समस्येची कारणे लिहून आक्रस्ताळेपणा या वर्तन समस्येवर चर्चा करा.

उत्तर : दैनंदिन जीवनात विविध परिस्थितीत योग्य समायोजन स्थापन करणे हे चांगल्या व्यक्तिमत्त्वाचे सामान्य लक्षण मानले जाते. बालकांची विशिष्ट परिस्थितीत होणारी प्रतिक्रिया म्हणजे त्यांचे वर्तन होय. अभ्यासकांच्या मते, बालक निरोगी असून सुध्दा शरीरात आणि काही मानसिक ग्रंथीमध्ये होणाऱ्या परिवर्तनाचा परिणाम बालकांच्या भावनिक विकासावर होऊन बालकांचे वर्तन सामान्यांपेक्षा वेगळे आढळते. त्याचप्रमाणे बालकांना दैनंदिन जिवनात येणारे अनुभव देखील त्यांच्या वर्तनासाठी महत्त्वाचे असतात. समस्यात्मक बालक अनेक कुटूंबात आढळतात. अशा प्रकारचे बालक, पालक, शिक्षक व मित्रांसाठी समस्या बनू शकतात. समस्यात्मक बालकांचे वर्तन स्थायी स्वरूपाचे नसते. हे केवळ काही काळ समस्यात्मक राहतात आणि योग्य मार्गदर्शन केल्यास त्यांचे वर्तन अल्पकाळात सामान्य होते. बालक जेव्हा प्रौढांचे आज्ञापालन करतात, खरे बोलतात, दुसऱ्यांची वस्तू विचारून घेतात अशा वर्तनाला सर्व व्यक्ती मान्यता देतात. परंतू याउलट वर्तन असल्यास व्यक्तीची त्या वर्तनाला मान्यता मिळत नाही. अशा वर्तनामुळे समस्या निर्माण होतात. त्यालाच वर्तन समस्या म्हणतात.

व्याख्या :

1. “समाजमान्य वर्तनापेक्षा वेगळे वर्तन करणारे बालक म्हणजे समस्यात्मक बालक होय”.
2. वेलेंटाईनच्या मते, ‘समस्यात्मक बालक’ या शब्दाचा प्रयोग साधारणपणे अशा बालकांच्या वर्तनासाठी केला जातो, ज्याचे वर्तन व व्यक्तिमत्त्व एखाद्या घटनेत गंभीर स्वरूपाचे असामान्य असते.’

वर्तनसमस्येची कारणे :

विलियम्स यांनी बाल्यावस्थेतील बालकांच्या समस्यांचे अध्ययन करून बालकांमध्ये वर्तन समस्या निर्माण होण्याची पूढील तीन कारणे सांगितली आहेत.

1. कौटूंबिक वातावरण
2. शालेय वातावरण
3. समाजिक वातावरण

1. कौटूंबिक वातावरण :

बालकांच्या जीवनात कौटूंबिक वातावरण अत्यंत महत्वाचे असते. कुटूंबातील व्यक्तीशी बालकांच्या सर्वात प्रथम संबंध येतो. यामध्ये आई,वडिल आणि त्यानंतर कुटूंबातील इतर लोकांचा समावेश होतो. अशा सर्व व्यक्तींच्या संबंधांतून कौटूंबिक वातावरण निर्माण होते. कुटूंबातील वातावरण कसे आहे ? त्यांचे परस्पर संबंध कसे आहेत ? कुटूंबात बालकाला कशा प्रकारचे स्थान आहे ? या सर्व घटकांच्या बालकांवर परिणाम होतो आणि त्याप्रमाणे त्याचा स्वभाव आणि वर्तन घडत असते. कौटूंबिक वातावरणात मातापित्याचे परस्परसंबंध आणि पालक व बालक संबंधाचा विचार करण्यात येतो. कारण या संबंधांतून वर्तन समस्या निर्माण होण्याची शक्यता असते.

मातापित्याचे परस्पर संबंध :

कौटूंबिक वातावरणात माता—पित्याचे परस्पर संबंध महत्वाचे आहेत. कारण त्यांच्या संबंधाचा परिणाम बालकांवर होतो.

1. मातापित्यात संघर्ष असणे
2. मतभेद असणे, स्वतःच्या मताप्रमाणे सर्व काही व्हावे असा अट्टाहास करणे,
3. घटस्फोट भांडणे,
4. माता किंवा पित्याचा मृत्यू
5. माता पित्याच्या वर्तनात स्थिरता नसणे.
6. त्यांचे वैवाहिक जीवन सुखी नसणे,
7. त्यांचे परस्पर समायोजन योग्य नसणे,

अशा कुटूंबातील वातावरण दुःखी, असमाधानी, तणावपूर्ण असते. प्रस्तुत कुटूंबात बालकांना असुरक्षित वाटते, त्यांना योग्य मार्गदर्शन मिळत नाही. बालकांच्या गरजांची पूर्ती योग्य प्रकारे होत नाही. त्यामुळे बालकांची कुटूंबातील ओढ कमी होते. अशा कुटूंबातील बालकांमध्ये वर्तन समस्या निर्माण होऊ शकतात.

2. शालेय वातावरण :

शालेय वातावरणाचा बालकांच्या वर्तनावर परिणाम होतो. बालकांना सुरुवातीला शालेय वातावरणाचा अनुभव नवीन असतो. हा अनुभव सुखद असल्यास बालक शालेय वातावरणात समायोजन साधू शकतात. शाळेतील अनुभव दुःखद असल्यास काही वर्तन समस्या उद्भवू

शकतात. कुंटूबातील व शाळेतील वातावरण भिन्न असते. घरात बालकांना पूर्ण स्वातंत्र्य असते. शाळेत मात्र शिस्तीचे आणि शालेय नियमांचे पालन करणे आवश्यक असते. शिक्षकांनी बालकांशी प्रेमाने वागून योग्य वर्तन केल्यास, बालकांना योग्य प्रकारे समजून घेतल्यास, बालकांच्या मनात शिक्षकांविषयी आदर निर्माण होतो. याउलट शिक्षकांनी सतत कठोर शिस्तीचा अवलंब केल्यास बालकांना शिक्षकाबद्दल भिती वाटते.

शिक्षक मुलांमध्ये भेदभाव करित असल्यास त्याचा परिणाम होतो. काही विशिष्ट बालकांकडे विशेष लक्ष देणे आणि काहींकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करणे, अशा भेदभावामुळे बालकांच्या मनात इतर बालकांविषयी द्वेष निर्माण होऊ शकतो आणि त्यातून वर्तन समस्या निर्माण होतात.

3. सामाजिक वातावरण :

कौटूंबिक व शालेय वातावरणापेक्षा सामाजिक वातावरण भिन्न प्रकारचे असते. सामाजिक वातावरणात घराभोवतालचा परिसर शेजारी, माता-पिता व बालकांचे मित्र यांचा समावेश होतो. योग्य वातावरणाचा बालकांच्या वर्तनावर चांगला परिणाम होतो. याउलट गुन्हेगारी प्रवृत्तीचे योग्य वर्तन न करणारे, व्यसनी शेजारी असल्यास बालकावर त्याचा विपरीत परिणाम होण्याची शक्यता असते. बालक सामाजिक वातावरणात राहत असताना काही प्रमाणात त्याला इतरांचे म्हणणे ऐकावे लागते. अशा प्रकारच्या सर्व घटकांचा बालकावर परिणाम होऊन त्यातून काही वर्तन समस्या निर्माण होतात. ज्या सामाजिक वातावरणात अनैतिकता अधिक असते. त्या समाजात बालक बिघडण्याची शक्यता जास्त असते. उदा. गुन्हेगारांची वस्ती

अशा प्रकारे वरील सर्व कारणे ही वर्तन समस्येची आहेत. बालकांच्या बाबतीत आढळणाऱ्या विविध वर्तन समस्या या पुढिलप्रमाणे आहेत.

विविध वर्तन समस्या :

1. आक्रस्ताळेपणा :

राग व्यक्त करण्याची एक पध्दत म्हणजे आक्रस्ताळेपणा होय. या पध्दतीत राग तीव्र रूपाने प्रकट केला जातो. मॅकडूगलच्या मते, 'राग एक सहज प्रवृत्ती आहे. राग येण्यामागे स्वार्थ, संघर्ष ही महत्वपूर्ण कारणे असतात. एखादी वस्तू प्राप्त करण्यासाठी किंवा मनाप्रमाणे घडवून आणण्यासाठी बालक आक्रमक रूप धारण करतात. अनेक बालकांना रागाची सवय होऊन जाते. लहानपणी माता-पिता त्यांच्याकडे लक्ष देत नाही. तेव्हा आक्रस्ताळेपणाची समस्या

प्रत्ययास येते. परंतू समस्या उद्भवू नये म्हणून मातापित्यांनी बालकांच्या भावनेला योग्य वळण लावणे आवश्यक असते. दोन ते अडीच वर्ष वयाच्या बालकात आक्रस्ताळेपणाचे वर्तन अधिक आढळते. आक्रस्ताळेपणातून बालकांच्या मनासारखे घडले नाही हे लक्षात येते.

आक्रस्ताळेपणाची अभिव्यक्ती :

प्रारंभिक अवस्थेत बालक सरळ पध्दतीने राग व्यक्त करतात. परंतू त्यानंतर राग अनेक रूपाने प्रकट करतात. जसे—रडणे, ओरडणे, रूसणे, अबोला धरणे, हातपाय आपटणे, डोके आपटणे, भावंडे किंवा मित्रांना मारणे, बोचकारणे, चावणे, कपडे, केस ओढणे, चिमटा घेणे, गडबडा लोळण घेणे, वस्तूंची तोडफोड करणे, शिव्या देणे, भांडण करणे इत्यादी हा रागाचा परिणाम असतो.

कारणे :

1. रागावर नियंत्रणाचा अभाव :

बालक आपल्या रागावर नियंत्रण ठेवू शकत नाही. बालकांना न आवडणारे काम करायला सांगितले किंवा एखादे काम करण्याची त्याची इच्छा असते परंतू ते नीटपणे करता येत नाही तेव्हा बालक निराश होऊन आपला राग आक्रमकपणे व्यक्त करतो.

2. गरजांची पूर्ती न होणे :

शैशावस्थेत व पूर्वबाल्यावस्थेत बालकाला आपल्या गरजा भागविण्यासाठी इतरांवर अवलंबून राहावे लागते. बालकांच्या प्राथमिक गरजा जसे — भूक, तहान, झोप या गरजांची पूर्ती न केल्यास बालक आक्रमक होऊन आक्रस्ताळेपणा करू लागतो.

3. बालकांकडे दुर्लक्ष :

काही कुटूंबात पालक आपल्या कामात सदैव गुंतलेले असतात. त्यामूळे बालकांकडे दुर्लक्ष केले जाते. जेव्हा बालकांना आपल्याकडे मातापिता दुर्लक्ष करतात अशी जाणीव होते. तेव्हा बालक आक्रमक होतो.

4. खेळात अडथळा :

बालक खेळ खेळत असतांना त्याच्या खेळात कुणी अडथळा आणल्यास बालक आक्रस्ताळेपणा करतो. जसे : खेळताना एखादे काम सांगणे किंवा आंघोळीला, जेवायला, झोपायला बोलाविणे अशा वेळी बालक आक्रमक होऊन राग व्यक्त करतो.

5. कडक शिस्त :

काही पालक बालकांना अतिशय कडक शिस्तीत ठेवतात बालकांना त्यांच्या इच्छेप्रमाणे खेळणे व कार्य करण्याचे अजिबात स्वातंत्र्य नसते. बालकांच्या भावनांचा आणि त्यांच्या मनोदशेचा विचार केला जात नाही. कडक शिस्तीमूळे बालकांचा राग अनावर होऊन ते आक्रमक वर्तन करतात.

6 संगोपन पध्दती :

पालक बालकांचे संगोपन कोणत्या पध्दतीने करतात त्या पध्दतीचा बालकांच्या वर्तन समस्याशी संबंध असलेला दिसून येतो. कुटूंबात एकच मूल असल्यास त्याला अतिसंरक्षण दिले जाते. याउलट काही पालक बालकांकडे अजिबात लक्ष देत नाहीत. बालकांमध्ये शिस्तीचा पूर्णपणे अभाव असतो. काही पालक बालकांचे अति लाड करतात. त्यांनी कसेही वर्तन केले तरी त्यांना ते करू दिले जाते. बालक जेव्हा समाजात मिसळतो तेव्हा त्याला स्वतःच्या वर्तनावर बंधने घालावी लागतात. घरात ज्याप्रमाणे वागविले जाते तसेच इतर व्यक्तींनी त्याच्याशी वागावे अशी बालक अपेक्षा करतो आणि जेव्हा तेच घडत नाही तेव्हा त्याला राग येऊन अयोग्य वर्तन करू लागतो.

7. संधीचा अभाव :

पूर्व बाल्यावस्थेत बालक अतिशय क्रियाशील असतात जागेपणी ते स्वस्थ बसू शकत नाही. केवळ झोपलेल्या स्थितीतच ते शांत राहतात. तेव्हा त्यांना खेळण्याच्या किंवा इतर प्रकारच्या संधी दिल्या पाहिजे. बरेचदा संधीच्या अभावामूळे बालक आक्रमक वर्तन करू लागतो.

8. शारीरिक न्यूनता :

बालकांमध्ये एखादा शारीरिक दोष असल्यास इतर बालक त्याला चिडवितात. त्यांच्या समूहात त्याला सहभागी करीत नाही. उदा. बालक शारीरिक दृष्ट्या अपंग असणे. भाषा दोष, श्रवण दोष, नेत्रदोष किंवा इतर प्रकारचे काही व्यंग असणे. अशा बालकात कमतरतेची भावना निर्माण होऊन बालकांना आपल्या न्यूनतेचा राग येऊन बालक आक्रस्ताळेपणाने वर्तन करू लागतो.

9. आजार :

काही बालक सतत आजारी असतात असे बालक खेळ किंवा कार्य करण्यास असमर्थ असतात. आजारामुळे खेळण्याची किंवा काम करण्याची शक्ती त्यांच्यात नसते. त्यामूळे ते सतत चिडचिड करतात आणि लहानसहान कारणावरून आक्रस्ताळेपणाचे वर्तन करतात.

10. मातापित्याचे अनुकरण :

मातापिता क्षुल्लक गोष्टींवरून बालकांना किंवा कुटूंबातील इतर व्यक्तींना सतत रागावत असतील तसेच त्यांचे वर्तन आक्रस्ताळेपणाचे असेल तर बालक देखील मातापित्याचे अनुकरण करून सतत त्याच पध्दतीने राग व्यक्त करतात.

उपाय :

बालकांना मार्गदर्शन :

बालकांना राग आला आणि बालक आक्रस्ताळेपणा करू लागला म्हणजे त्याला कोणत्या कारणाने राग आला असावा हे आई-वडिलांनी शोधणे आवश्यक असते. कारण त्याशिवाय रागाचे नियंत्रण करता येणार नाही. अशा वेळी बालकाला रागावर नियंत्रण कसे ठेवावे! राग आला असता कसे वर्तन करावे! यासंबंधी हळूवारपणे सांगाव. बालकाचा राग संपल्यावर सूध्दा हितगुज करणे योग्य ठरते. एकूण योग्य मार्गदर्शन हा आक्रस्ताळेपणावर चांगला उपाय ठरतो.

समानतेची वागणूक :

कुटूंबातील मुले आणि मुली म्हणजेच भावंडामध्ये आई-वडिलांनी भेदभाव करू नये. असा भेदभाव खाणे-पिणे, कपडेलत्ते, उपयोगी वस्तू, खेळ साहित्यांसंबंधी होऊ शकतो. ज्या बालकास आई-वडिल आपणास अकारण डावलतात असे वाटते, तेव्हा ही भेदभावाची भावना व्यक्त करण्यासाठी बालक आक्रस्ताळेपणा करतो. समानतेची वागणूक दिल्यास राग उद्भवू शकणार नाही.

बालकांशी प्रेमपूर्वक संबंध :

बालकांना अतिकडक शिस्तीत ठेवणे अयोग्य असते. त्यामूळे बालकांना राग येऊ शकतो. म्हणून आवश्यक तेव्हा शिस्तपालन करण्यास शिकवावे. कधी त्यांना स्वातंत्र्य द्यावे. बालकांच्या गरजा प्रमाणे पूर्ण कराव्या. त्यामूळे मातापित्यांशी बालकांचे संबंध प्रेमाचे राहतील आणि ते रागापासून मुक्त होऊ शकतील म्हणजेच आक्रस्ताळेपणा करणार नाही.

वस्तूची उपलब्धता :

बालकांना आवश्यक असलेल्या वस्तू उपलब्ध करून द्याव्या. त्याशिवाय शारीरिक, मानसिक गरजा सुध्दा योग्य वेळी पूर्ण करून दिल्यास त्यांना राग येणार नाही वस्तू उपलब्ध करून देणे, शक्य नसल्यास बालकांना वस्तू देणे का शक्य नाही ! ते समजावून सांगावे, म्हणजे त्यांचा राग शमविल्या जाईल आणि ते आक्रस्ताळेपणातून रागाची अभिव्यक्ती करणार नाहीत.

जबाबदारीची जाणीव :

बालकांना जबाबदारीची जाणीव करून द्यावी तसेच जबाबदारीने स्वतंत्रपणे कार्य करण्यास शिकवावे. बालक कार्य करीत असतांना मध्ये अडथळा आणू नये जबाबदारीची भावना वाढली म्हणजे त्याच्या रागाला आळा बसेल. यासाठी इतर बालकांचे उदाहरण सूध्दा देता येईल.

छंदाची जोपासना :

बालकांना विविध प्रकारच्या छंदाची जोपासना करण्यास प्रोत्साहन द्यावे. अशा छंदामध्ये पोस्टाची तिकिटे गोळा करणे. समाजसुधारकांची चित्रे, पक्ष्यांची चित्रे, वेगवेगळ्या आकाराचे दगड गोळा करणे. अशा छंदामध्ये मूल गुंतून जातात तसेच बालकांच्या अंगी असलेल्या सुप्त गुणांचा विकास होतो. ते विधायक कामे करू लागतात आणि त्यांच्यातील आक्रस्ताळेपणा कमी होतो.

स्वास्थाची जोपासना :

बालकांचे स्वास्थ्य उत्तम राहण्यासाठी त्यांना वेळेवर जेवणे, झोपणे, खेळणे, व्यायाम, विश्रांती, स्वच्छता अशा नियमाबाबत शिक्षण द्यावे म्हणजे बालक आजारी पडणार नाही. प्रसंगी आजारी पडल्यास ताबडतोब डॉक्टरांच्या सल्ल्याने उपचार करावेत.

आश्वासनाची पुर्ती :

बालकांना आपल्या पालकांविषयी विश्वास वाटला पाहिजे. पालकांनी बालकांना ज्या गोष्टी कबूल केल्या असतात. त्या त्यांना आणून द्याव्यात ज्या वस्तू आणून देणे शक्य नसते, तेव्हा त्या देण्याचे खोटे आश्वासन देऊ नये. म्हणजे बालकाला पालकाबद्दल विश्वास वाटेल आणि राग येणार नाही.

दोष निर्देशन :

बालकात एखादा शारीरिक दोष असेल तर त्या दोषाचा वारंवार उल्लेख करू नये. त्याउलट दोषावर मात करण्यास शिकवावे. इतर बालकांसोबत खेळण्यास त्याला प्रोत्साहन द्यावे म्हणजे स्वतःमधील दोषाची त्यांना आठवण होणार नाही. त्यांच्यात न्यूनतेची भावना निर्माण होणार नाही. कारण न्यूनतेमुळे भावनांचे प्रकटीकरण आक्रस्ताळेपणात होऊ शकते. हे लक्षात घ्यावे.

वर्जनाचा उपाय :

बालक खूप संतापत असेल आणि कुणाचेही म्हणणे ऐकण्याच्या मनःस्थितीत नसेल तर त्याला थोडा वेळ एकटे राहू द्यावे. ही शिक्षा म्हणून नाही तर दूसरा पर्याय नसल्यामुळे असे वागावे. वर्तनामुळे त्याचा राग समजण्यास मदत होते.

वरिल सर्व उपाययोजना या आक्रस्ताळेपणा या समस्येवर करता येतात.

प्रश्न कारक विकासाची व्याख्या लिहून पूर्वबाल्यावस्थेतील कारक कौशल्याचे महत्त्व लिहा.

उत्तर: पूर्वबाल्यावस्था म्हणजे 3 ते 6 वर्षांचा काळ होय. या अवस्थेलाच शालापूर्व अवस्था देखील म्हटले जाते. बालकांचा सर्वांगीण विकास होण्यासाठी कारक कौशल्यांचा विकास होणे ही पूर्व अट असते. दोन वर्षांपर्यंत बालकांचा कारक विकास नीट झाला असल्यास सहा वर्षांपर्यंत दैनंदिन जीवनाशी संबंधित कौशल्ये आत्मसात करता येतात. उदा. दोन वर्षांपर्यंत जेवण करणे, कपडे घालणे, काढणे इ. प्रारंभिक क्रिया नीट करता येत असल्यास पूर्वबाल्यावस्थेत स्नायू व शरीराव नियंत्रण येते.

व्याख्या :

1. हरलॉक – यांच्या मते “शरीराच्या विभिन्न मांसपेशिवर नियंत्रण ठेवण्याचा विकास म्हणजे कारक विकास होय.
2. क्रो आणि क्रो – यांच्या मते, “कारक क्षमता म्हणजे ज्यात स्नायू व नसा यांच्या क्रियाशील समन्वयातून होऊ शकणाऱ्या शरीराच्या विविध प्रकारच्या हालचाली होय.

बालकांच्या जीवनामध्ये कारक विकासाला अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. कारण त्याशिवाय वातावरणाशी समायोजन करणे अशक्य असते. पूर्वबाल्यावस्थेमध्ये कारक योग्यतांचा विकास जेवढा लवकर होईल तेवढे बालक स्वावलंबी बनत जाते. या वयामध्ये शरीर लवचिक असते. कौशल्ये शिकविण्यासाठी अडथळे येत नाहीत. त्यामूळे कारक विकास लवकर होतो. कारक विकासाचे महत्त्व पुढीलप्रमाणे आहे.

1. अनेक कौशल्ये शिकविणे
2. स्वावलंबन
3. समाजीकरण
4. शालेय समायोजन
5. तणाव व चिंतेपासून मुक्त राहण्यास मदत किंवा भावनिक स्थिरता
6. मनोरंजन करू शकतो.
7. स्व-कल्पना
8. उत्तम स्वास्थ्य

1. अनेक कौशल्ये शिकविणे :

कौशल्ये शिकण्यासाठी तीन ते सहा हे वय आदर्श मानले जाते. शिकविलेली कौशल्ये या वयातच नव्हे तर पुढे देखील उपयोगी पडतात. कौशल्ये प्राप्त करण्यासाठी डोळ्यासमोर काही उद्देश्य असल्यास कौशल्ये लवकर शिकण्यात येतात. अन्यथा शक्ती व वेळ जास्त खर्च होतो.

बालकांचा कारक विकास त्यांना अनेक प्रकारचे कौशल्ये शिकण्यास मदत करतो. कारक कौशल्ये शिकल्यास शारीरिक कौशल्ये शिकणे सापे जाते. बालक जेवढे कौशल्य शिकेल. तितका तो इतरांवर कमी अवलंबून राहिल म्हणजेच स्वावलंबी होतो.

2. स्वावलंबन :

दोन वर्षांनंतर शिशू बराच स्वावलंबी होत जातो. कारक योग्यतांचा विकास जसजसा होत जातो. तसतसा बालक स्वावलंबी होत जातो. आणि स्वतःची कामे स्वतः करू लागतो. बालक जेवढा स्वावलंबी बनेल तितका त्याचा आत्मविश्वास वाढतो. त्याचबरोबर त्याचे व्यक्तिमत्व विकसित होत जाते. तसेच क्रियात्मक योग्यता व कौशल्याचा विकासाबरोबर बालक आत्मनिर्भर होतो.

3. समाजीकरण :

बालकांच्या कारक कौशल्याचा विकास योग्य प्रकारे झाल्यास त्याचे समाजीकरण चांगले होऊ शकते. सामाजिक कौशल्ये शिकण्याची संधी प्राप्त होते. ज्यांचा कारक विकास झालेला आहे. उदा. एखाद्या बालकास चेंडू फेकणे व झेलणे अशा क्रिया करता येत असल्यास इतर बालक त्याला समूहात खेळू देतात. अन्यथा खेळात सहभागी करीत नाही. त्यामुळे बालक सामाजिक मूल्ये व कौशल्ये शिकण्यापासून वंचित राहतो. अशा बालकाचे समाजीकरण मंद गतीने होते. असे बालक एकटे पडतात. कारक विकासामुळे बालकांचे सामाजिक संपर्काचे क्षेत्र वाढते आणि समाजीकरण योग्य प्रकारे होते.

4. शालेय समायोजन :

जर शिल्डच्या मते शालेय समायोजनासाठी बालकात कारक कौशल्यांचा विकास होणे आवश्यक आहे. उदा. बालकमंदिरात प्रवेश केल्यानंतर शाळेत विविध प्रकारची खेळणी व उपकरणे असतात. तेव्हा त्यांचा प्रत्यक्ष उपयोग करतांना कारक कौशल्यांचा विकास होणे योग्य

असते. चित्र काढणे, ठोकळे नीट मांडणे, वादय वाजविणे, मातीची खेळणी बनविणे इत्यादि गोष्टी कारक योग्यतेमुळेच शक्य होतात.

5. तणाव व चिंतेपासून मुक्त राहण्यास मदत किंवा भावनिक स्थिरता :

बालकांचे क्रियात्मक नियंत्रण नीट असल्यास शारीरिक कार्यात भाग घेऊ शकतो. त्यामुळे भावनांवर नियंत्रण ठेवण्यास मदत होते. श्रमाचे खेळ खेळल्यामुळे त्याच्या मनावरील ताण कमी होतो. कारण शारीरिक शक्ती बरीच खर्च होते. निराशा संपते. राग, भीती व मत्सर इत्यादी भावनांपासून बालक मुक्त राहते.

6. मनोरंजन करू शकतो :

बालकांच्या कारक योग्यता व कौशल्यांचा विकास चांगला झाला असल्यास तो स्वतःचे मनोरंजन करू शकतो. उदा. बालकाला हातात चेंडू पकडता येणे ही योग्यता आणि चेंडू फेकणे, झेलणे हा कौशल्याचा विकास होय. त्यामुळे बालक विविध प्रकारची खेळणी व उपकरणे हाताळू शकतो. चित्रकला, बिल्डिंग सेट, सापशिडी, वाद्ये वगैरे त्यातून बालकांचे मनोरंजन होऊन त्यांना आनंद मिळतो, तसेच कारक विकासामुळे खेळ खेळण्याशिवाय धावणे, नृत्य करणे, लपंडाव खेळणे अशा क्रिया करू शकतो. कारक विकास नीट झाला असल्यास मात्र खेळण्याबरोबर खेळू शकत नाही. त्यामुळे बालक दुःखी होते आणि त्याच्या मनात न्यूनतेची भावना उत्पन्न होते.

7. स्व-कल्पना :

जेव्हा बालकांच्या कारक योग्यतांचा विकास होतो तेव्हा तो स्वतःला समजू शकतो. बालक जी कौशल्य शिकतो किंवा त्याने ती शिकलेली असतात. ती कौशल्ये आपल्या मित्रांमध्ये विकसीत झालेली आहेत किंवा नाही हे शोधतो. मित्रांसमोर आपल्या कौशल्याची अभिव्यक्ती प्रकट करतो आणि बालकांच्या स्वतःबद्दलच्या कल्पनांचा विकास होतो.

8. उत्तम स्वास्थ्य :

बालकांच्या कारक विकासासाठी त्याचे स्वास्थ्य उत्तम असणे गरजेचे आहे. स्वास्थ्य चांगले असल्यास बालक अधिक क्रियाशील आणि प्रसन्न राहतो. विविध प्रकारच्या खेळामध्ये भाग घेऊ शकतो. अस्थी व मांसपेशी मजबूत होतात. आरोग्य, चांगले राहते. याउलट बालकांचा कारक विकास योग्य झालेला असल्यास बालकाला क्रिडा समुहात मित्र सहभागी करीत नाही.

त्यामुळे विविध क्रिया करण्यास संधी मिळत नाही. शरीराला व्यायाम होऊ शकत नाही. स्वास्थ्यावर त्याचा विपरीत परिणाम होतो. अशा प्रकारे बालकांच्या कारक विकासात स्वास्थ्याचे महत्त्व आहे.

कारक कौशल्यांचा विकास

व्याख्या : 'अर्जित केलेल्या ज्ञानाचा प्रभावीपणे उपयोग करण्याची पात्रता म्हणजे कौशल्य होय'.

पूर्वबाल्यावस्थेत कारक विकासाची गती तीव्र असते. तेव्हा बालकांना कौशल्ये शिकवितणे महत्त्वाचे असते. हरलॉकच्या मते पूर्वबाल्यावस्थेचा काळ कारक कौशल्ये शिकण्यासाठी सुवर्णकाळ असतो. या वयात बालकांना साहस दाखविणे आवडते. तसेच दुखापत होण्याची भीती वाटत नाही. भविष्यात कौशल्ये चांगल्या प्रकारे शिकण्यासाठी हा आधार असतो. बालकांमध्ये कारक कौशल्याचा विकास योग्य प्रकारे घडवून आणण्यासाठी मातापित्यांची भूमिका महत्त्वाची असते. बालकांचे वय लक्षात घेऊन त्यांना निरनिराळी कौशल्ये शिकवावी. बालकांना स्वावलंबनाची सवय लावावी. आणि विविध कौशल्ये व्यक्तिगत पातळीवर शिकविली पाहिजे त्यासाठी पुढील घटक लक्षात घेणे आवश्यक असते.

कारक कौशल्ये शिकण्यासाठी आवश्यक घटक :

1) अध्ययन :

कारक विकासानंतर कारक कौशल्यांचे अध्ययन करणे उपयुक्त ठरते. कौशल्यपूर्ण कृती करतात येण्यासाठी नसा व स्नायूंच्या योग्य हालचालीची आवश्यकता असते. प्रथम मोठ्या स्नायूंच्या हालचालीवर नियंत्रण येते. नंतर लहान मोठ्या स्नायूवर नियंत्रण आल्यावर बालक कौशल्य शिकण्यास परिपक्व होतात. कौशल्य शिकण्यासाठी सरावाची गरज असते. कार्याच्या पुनरावृत्तमधून बालक कौशल्य शिकतात.

2) परिपक्वता :

कारक कौशल्ये शिकण्यासाठी स्नायूंची परिपक्वता व अध्ययन दोन्हीची गरज असते. त्याला संधी मिळणे उपयुक्त असते. बालकाने कारक कौशल्यामध्ये किती प्राविण्य मिळविले आहे. त्यावर त्याचा सर्वांगीण विकास अवलंबून असतो.

3) शिक्षण :

कारक कौशल्ये शिक्षणामुळे आत्मसात करता येतात. शिक्षणाच्या अभावी प्रारंभी बालकांच्या अनेक क्रिया व्यर्थ जातात. कारक कौशल्ये बालकाला शिकविणे व स्वतः बालकाने ते शिकणे गरजेचे असते. उदा. बालक सुरुवातीला कपड्यांची बटने वरखाली लावतो किंवा चप्पल पायात घालतांना उजव्या पायातील चप्पल डाव्या पायात घालतो. लिहिण्यासाठी पेन पेन्सिल मुठीत पकडतो. अशा अनेक क्रिया सुरुवातीला चुकीच्या करतो. त्यामुळे वेळ व शक्ती खर्च होते. म्हणून बालकांना योग्य क्रिया करण्यास शिकवावे लागते.

4) योग्यवेळी मार्गदर्शन :

बालक विशिष्ट वयात काही क्रिया स्वतः करू लागतो. तेव्हा त्यांना कुटुंबातील व्यक्तींनी योग्य मार्गदर्शन करावे. योग्य वेळी मार्गदर्शन केल्यास चुकांची पुनरावृत्ती कमी होते. बालकांनी कारक कौशल्ये योग्य प्रकारे शिकण्यासाठी त्यांना मार्गदर्शन करणे योग्य असते.

5) संधी उपलब्ध करून देणे :

कारक कौशल्यांचा विकास बालकांना मिळणाऱ्या संधीवर अवलंबून असतो. तेव्हा कौशल्ये शिकण्यास बालकांना संधी किती मिळते! ते महत्त्वाचे असते. ज्या बालकांना खेळाची साधने व जागा उपलब्ध असते त्यांचा कारक कौशल्याचा विकास लवकर होतो. याउलट खेळाची साधने व जागा उपलब्ध होऊ शकत नाही, त्यांच्यात कौशल्यांचा विकास होत नाही. कधी अतिप्रेमामुळे कार्य करण्याची संधी दिली जात नाही किंवा ज्या बालकांना अतिसंरक्षण दिले जाते. त्यांचा कारक विकास उशीरा होतो.

6) सराव :

बालकाने कौशल्ये शिकल्यावर त्याचा सराव करणे योग्य असते. उदा. बालकाने एखादे चित्र काढले, तेव्हा सुरुवातीला त्यामध्ये चुका राहतात. परंतु तेच चित्र पुन्हा पुन्हा काढल्यास सरावामुळे चित्रात सौंदर्य निर्माण करता येते. झालेल्या चुका दुरुस्त करता येतात आणि शिकलेल्या कौशल्याचे विस्मरण होत नाही. म्हणून पालकांनी बालकांना कारक कौशल्याचा सराव करण्यास प्रोत्साहन द्यावे.

कारक कौशल्याचे वर्गीकरण :

मानसशास्त्रज्ञांनी कारक विकासाचे दोन भागात वर्गीकरण केले आहे. त्यावरून बालकांची कारक कौशल्ये योग्य प्रकारे विकसित होत आहेत किंवा नाही ते लक्षात येते.

कारक कौशल्याचे वर्गीकरण

अ) हस्तकौशल्ये : 1) मोठ्या स्नायुंची कौशल्ये, 2) लहान स्नायुंची कौशल्ये

ब) पायाची कौशल्ये : 1) मोठ्या स्नायुंची कौशल्ये, 2) लहान स्नायुंची कौशल्ये

अ) हस्तकौशल्ये :

हाताच्या स्नायूचा उपयोग करून करण्यात येणाऱ्या क्रिया म्हणजे हस्तकौशल्ये होत. या कौशल्यासाठी खांदे, दंड, बोटांच्या स्नायूचा वापर होतो.

मोठ्या स्नायूंची कौशल्ये :

वस्तू उचलणे, चेंडू पकडणे, वस्तू पकडणे, कपडे घालणे, बाहुलीशी खेळणे, या कौशल्यांना स्थूल क्रिया म्हटले जाते. बालकात 4 ते 5 वर्ष वयात या प्रकारच्या क्रिया आढळतात. अगदी लहान कार्य करायचे असले तरी बालक संपूर्ण शरीराचा उपयोग करतो. चालणे, धावणे, उडी मारणे अशा अनेक क्रियांचा समावेश या गटात होतो.

लहान स्नायूंची हस्त कौशल्ये :

दोऱ्यात मणी ओवणे, कागद कापणे, बुटाची लेस बांधणे, कपड्याचे बटन लावणे, जेवण करणे, पदार्थ चमच्याने खाणे, चित्र काढणे, रंगविणे, पुस्तकाचे पान पलटणे, चेंडू झेलता येणे, शेंगा सोलणे. या क्रियांना सूक्ष्म कारक कौशल्ये म्हणतात. 5 वर्षांनंतर सूक्ष्म क्रियांचा विकास होतो. ही कौशल्ये अवगत व्हायला वेळ लागतो. त्यांचे कारण लहान स्नायूंचे नियंत्रण येण्यास वेळ लागतो. या कौशल्यांसाठी डोळे व हाताच्या स्नायूत परिपक्वता येऊन त्यात समन्वय साधता येणे आवश्यक असते. त्यानंतर बालक विविध कौशल्ये संपादन करू शकतो. हात व बोटांचा विकास पूर्व बाल्यावस्थेत जास्त होतो.

दैनंदिन जीवनात उपयुक्त हस्तकौशल्ये :

दैनंदिन जीवनात उपयुक्त हस्तकौशल्ये असंख्य आहेत परंतु त्यापैकी काही प्रमुख हस्तकौशल्यांचा विचार करण्यात आला आहे.

1) जेवण करणे :

तीन वर्षांचे बालक स्वतःच्या हाताने नीट जेवू शकतो. नंतर चमच्याचा उपयोग करून अन्न खाऊ शकतो. 4 ते 5 वर्षांपर्यंत अन्न खाली न सांडता जेवण करता येते. इतकेच नाही तर जेवण करतांना गोष्टी सुध्दा करू शकतो.

2) आंघोळ करणे :

दोन वर्षांचा शिशू शरीरावर केवळ पाणी ओततो. परंतु 3 ते 4 वर्षांपर्यंत शरीराचे काही भाग स्वच्छ करतो. सुरुवातीला आंघोळीसाठी मातेची मदत घेतो. 6 वर्षांपर्यंत मात्र आंघोळीसाठी इतरांची मदत न घेता आंघोळ करतो. केस धुणे, विंचरणे या क्रिया स्वतः करू शकतो.

3) कपडे घालणे :

बालक प्रथम कपडे काढण्यास शिकतो. त्यानंतर घालण्यास शिकतो. 3 ते 4 वर्षांपर्यंत कपडे घालण्यात बरीच प्रगती होते. 6 वर्षांपर्यंत बटने स्वतःच्या हातानी लावू शकतो. स्वतंत्रपणे कपडे घालू शकतो.

4) चेंडू फेकणे :

चेंडू फेकण्याची क्रिया दोन ते अडीच वर्षांपासून करता येते. परंतु चेंडू झेलता येत नाही. 4 ते 5 वर्षांपर्यंत मात्र चेंडू झेलता येतो. 5 ते 6 वर्षांपर्यंत चेंडू फेकणे, झेलणे, पकडणे इत्यादि सर्व क्रियांमध्ये बालक कौशल्ये प्राप्त करतो.

5) इतर क्रिया :

कात्रीचा उपयोग करून चित्र कापणे, कागद कापणे, चित्र काढणे. चित्र रंगविणे, मातीची खेळणी बनविणे, घरातील लहान, सहान काम करणे, जसे पाणी देणे, पेला धुऊन ठेवणे, भांडी पुसणे, कपड्याच्या घडया घालणे. अशा कामात बालक सहकार्य देतात.

ब) पायाची कौशल्ये

पायाच्या स्नायूंचा वापर करून जी कौशल्ये आत्मसत्ता केली जातात, त्या कौशल्यांचा समावेश पायांच्या कौशलयात केला जातो. शिशू प्रथम चालण्याची योग्यता प्राप्त करतो. नंतर मिळणाऱ्या संधीप्रमाणे पायाची कौशल्ये संपादन करतो. चालण्याची क्रिया करता आल्यावर व्यक्ती व वस्तूशी संपर्क वाढवितो. सुरुवातील बालक केवळ क्रिया करू लागतो. नंतर त्या क्रियेत कौशल्य प्राप्त करतो. उदा. बालक सुरुवातीला तीन चाकी सायकल हातात घेऊन

फिरतो. त्यामध्ये कौशल्य नसते. नंतर पुढील काळात सायकल चालविण्यास आणि पाच वर्षापर्यंत सायकल वळविणे, हवी त्या प्रमाणे फिरविणे ही कौशल्ये प्राप्त करतो. या वयात बालकांना स्वस्थ बसणे शक्य नसते.

मोठ्या स्नायूची पायाची कौशल्ये :

चालणे, धावणे, उडी मारणे, चढणे, सायकल चालविणे, चेंडूला पाय मारणे, पोहणे या क्रियेमध्ये सुरुवातीला कौशल्य दिसून येत नाही. उदा. जिना चढतांना सुरुवातीला भिंतीला पकडून एका पायरीवर दोन्ही पाय ठेवतो. नंतर एका पायरीवर एक पाय व दुसऱ्या पायरीवर दुसरा पाय ठेवून जिना चढतो.

दैनंदिन जीवनात उपयुक्त पायाची कौशल्ये :

1) धावणे :

चालण्याची परिपक्वता येते तेव्हा धावणे या कौशल्याच्या विकासाचा प्रारंभ होतो. तीन वर्षांचे बालक थोडे धावू शकतो. परंतु धावतांना पडतो. 5 ते 6 वर्षांपर्यंत मांस पेशीचा बराच विकास होतो. आणि बालक धावतांना वळू शकतो.

2) उडी मारणे :

तीन वर्षांचे बालक उड्या मारू लागते. चार वर्षांचे बालक चांगल्या प्रकारे उड्या मारतो. 5 ते 6 वर्षांचे बालक उंचावरून उडी मारू शकतो. दोरीवरून सुध्दा उडी मारता येते.

3) जिना चढणे :

शिशू रांगताना सुध्दा आधाराने जिना चढतात. 3 वर्ष वयात पायच्या चढणे, उतरणे ही क्रिया आधाराने करतो. 4 ते 5 वर्षांपासून वयस्काप्रमाणे जिना चढणे व उतरणे करू लागतो. 6 वर्षापर्यंत या क्रियेत आणखी कौशल्य येते.

4) सायकल चालविणे :

तिसऱ्या वर्षापासून बालक तीन चाकी सायकल चालवितात. नंतर सायकल वळविणे, जोरात चालविणे चांगल्या प्रकारे करू शकतो. 6 वर्षांचे बालक लहान दोन चाकी सायकल चालवितात.

5) नृत्य :

तीन वर्षापासून बालकात नृत्य शिकण्याची क्षमता येऊ लागते. सुरुवातीला पाय संतुलित रूपात पडत नाही. परंतु अध्ययनातून 6 वर्षापर्यंत नृत्य चांगल्या प्रकारे करू शकतो.

6) पोहणे :

हरलॉकच्या मते – चार वर्षापासून बालक पोहू शकतो. परंतु या क्रियेसाठी विशेषरित्या शिकण्याची गरज असते.

प्रश्न 2. ज्ञानात्मक योग्यतेमध्ये वाढ कशा प्रकारे होते ते लिहून पियोजच्या मते ज्ञानात्मक विकासाचे स्तर कोणते ते स्पष्ट करा ?

उत्तर :

ज्ञान मिळविणे ही एक प्रक्रिया आहे. अनौपचारिकपणे व्यक्ती आणि वस्तूसंबंधी ज्ञान मिळवितो. या प्रक्रियेत बघणे, ओळखणे, तर्क व संकल्पनाचा समावेश होतो. ज्ञानाचा संबंध उच्च मानसिक प्रक्रियेशी असतो. आपल्या सभोवतालच्या वातावरणाला समजून घेणे आणि व्यवहार करण्यास ज्ञान सहाय्यक असते.

बाल्यावस्थेत बालक स्वतःविषयीच विचार करतो आणि स्वतःशीच बोलत राहतो. आपल्या आवडी आणि इच्छेनुसार विचार करित असतो. बालक एखाद्या घटनेच्या आधारे सर्व घटनांचे सामान्यीकरण करतो बालक ज्ञानात्मक विकासाच्या प्रारंभिक अवस्थेत वस्तुमध्ये कार्यकारण संबंध जोडू लागतो.

मानसिक विकासाचा संबंध या सर्व क्रियाशी आहे, त्यामुळेच ज्ञानात्मक विकासाला 'मानसिक विकास' देखील म्हटले जाते.

बालकाच्या विकासात ज्ञानात्मक विकासाचे महत्वपूर्ण स्थान आहे. जॉन लॉकच्या मते, बालकांचा विकास जन्मतः कोऱ्या पाटीप्रमाणे असतो. मात्र बालक अनेक प्रकारे क्रियाशील असतो. जसे-हातापायांची हालचाल करणे, हातात दिलेली वस्तू पकडणे, शिकणे, रडणे, इत्यादी क्रिया करतो. म्हणजेच बालकाच्या शारीरिक अवयवांचे कार्य निरर्थक नसते.

ज्ञानात्मक विकास शारीरिक किंवा कारक विकासा इतका सहजपणे लक्षात येत नाही. बालकाची उंची आणि वजन वाढले म्हणजे शारीरिक विकास लक्षात येतो. बालकाला बोटात

पेन्सील पकडून लिहिता येऊ लागले म्हणजे बोट्याच्या कारक शक्तीचा विकास झाला आहे हे लक्षात येते.

बालकाची जसजशी वाढ होत जाते. तसेतसे त्याच्या क्रियामध्ये परीवर्तन होऊ लागते. बालकांची परिस्थिती लक्षात घेऊन कार्य करू लागतो. उदा. विस्तवाचा चटका बसल्यावर पुन्हा विस्तवाकडे जात नाही. बालकांचा जसजसा विकास होत जातो तसतशी त्याच्या ज्ञानात्मक विकासातही वाढ होते.

1. वस्तूची ओळख : ज्या वस्तूचा उपयोगाने बालकाच्या आवश्यकतांची पूर्ती होते. अशाच वस्तूमध्ये त्यांची आवड दिसून येते.

उदा. भूक, तहान हळूहळू इतर उपयुक्त वस्तू संबंधी त्याचा दृष्टिकोण व्यापक होत जातो. बालक वस्तू बघतो आणि त्या वस्तूला ओळखू लागतो.

2. काळासंबंधीचे ज्ञान : आरंभी बालकांना काळासंबंधीचे ज्ञान नसते. परंतू बालकाचे जसेजसे वय वाढत जाते. त्याचबरोबर इतरांच्या संपर्कात त्याचे काळाचे ज्ञान वाढत जाते. जी घटना घडत आहे किंवा घडून गेली आहे. त्यामध्ये बालक पूरक करण्यास शिकतो. घटनेचा काळ व स्थान यासंबंधी समजण्याची क्षमता प्राप्त होते.

3. शब्द शिकल्याचा विकास : सुरुवातीला शब्दाचा विकास झालेला नसतो. तेव्हा शिशू आवाज काढून ध्वनीद्वारे मातेचे लक्ष आकर्षित करतो. सतत संपर्कामुळे माता बालकाची काय मागणी आहे हे समजू शकते. शिशू हळूहळू शंकेत करून आपल्या गरजा सांगण्यास शिकतो. काही काळानंतर उपयोगी शब्द शिकतो. हे शब्द एकाक्षरी असतात. उदा. दे-घे पुढे दोन अक्षरांचे वाक्य बोलू लागतो. उदा. मला दे अशा प्रकारे बालकाचा शब्दज्ञानाचा विकास होतो.

4. भविष्यकालीन योजनाचा विकास : बालकांचे वय वाढते त्याचबरोबर भविष्यकालीन कार्य व योजनाची आखणी करतो. उदा. परीक्षेच्या अभ्यासाची तयारी करणे या कार्याचा उद्देश भविष्यात होणारी परिक्षा पास होणे असा असतो.

वरील सर्व बदल एकदा घडत नाही. कारण ती एक मानसिक प्रक्रिया असते. या मानसिक परिपक्वतेचा संबंधत ज्ञानात्मक विकास होतो. सुरुवातीला बालकांमध्ये इंद्रियाच्या ज्ञानाचा विकास होतो. नंतर ज्ञानेन्द्रियाचा उपयोग करण्यास शिकतो.

प्रश्न – हस्तेतेविषयी सविस्तर लिहा ? हस्तता किंवा हस्तप्राबल्य

उत्तर :

व्याख्या – वेबस्टरच्या डिक्शनरीप्रमाणे

एका हातापेक्षा दुसऱ्या हाताचा उपयोग जास्त प्रमाणास काम करण्याची प्रवृत्ती म्हणजे हस्तता होय.

बालकाने वयाच्या पाच वर्षापर्यंत उजव्या किंवा डाव्या हातास प्राधान्य देऊन शारीरिक क्रियाकलाप करण्याचा प्रवृत्तीस हस्तता म्हणतात.

हस्ततेचा विषय : एका वर्षापर्यंत शिशु दोन्ही हाताचा समान उपयोग करतात. दुसऱ्या वर्षी एका हाताची प्रमुखता दिसायला लागते. हिल्ड्रेथच्या मते 3 ते 5 वर्ष वय हस्ततेच्या दृष्टीने महत्त्वाचे असते. याच वयात बालकांना हस्ततेसाठी प्रशिक्षणाची आवश्यकता असते. 6 वर्षानंतर हस्ततेसंबंधी परिवर्तन कमी होते.

विश्वासतील सर्व संस्कृतीमध्ये उजव्या हाताचा उपयोग करण्यावर भर असतो. बहुतांशी क्रिया उजव्या हातानेच केल्या जातात. बालकांना लहानपणी तशी सवय लावण्यात येते. समाजात 95 टक्के बालक उजव्या हाताचाच उपयोग करतात. उजव्या हाताचा वापर जास्त प्रमाणात करण्याला उजव्या हाताची हस्तता म्हणतात. काही बालक मात्र डाव्या हाताचा उपयोग करतात. त्यांना 'डावखोरी' किंवा वामहस्ती मुले म्हणतात.

विविध अभ्यासकांच्या मते हस्ततेची कारणे

1. हस्ततेचा संबंध अनुवंशास असतो.
2. मेंदूचा जो भाग अधिक प्रभावी असतो. त्याच्याविरुद्ध दिशेने हस्तता विकसित होते.
3. हस्ततेत योगायोगांचा अंश अधिक असतो.
4. हस्ततेवर प्रौढांच्या प्रशिक्षणाचा प्रभाव पडतो. अशा प्रकारे मानसशास्त्रज्ञांनी हस्ततेची कारणे सांगितली आहेत. वाट्सनने हस्ततेचे कारण प्रशिक्षण आणि सामाजिक संबंध हे मानले आहे. या प्रभावातून क्रिया करण्यासाठी एका विशिष्ट हातास प्राधान्य देण्याचा विकास होतो. काही अभ्यासक हस्तता विकसित होण्यास अनुवंशिकता हे कारण मानतात.

उजव्या हस्तप्राबल्याचे फायदे :

1. उजव्या हाताने शिकलेल्या कौशल्यात गती जास्त असते.
2. प्रत्येक कौशल्य शिकणे सोईचे होते.
3. बहुतांशी उपकरणे उजव्या हाताने हाताळता येणारी असतात.

डावखोरेपणावरन निर्बंध :

काही बालकांमध्ये डाव्या हाताचा विकास झाल्यास मातापिता त्या बालकांच्या उजव्या हाताचा वापर करण्यासंबंधी भाग पाडतात. बऱ्याचदा बालकावर हाताच्या वापरासंबंधी जबरदस्ती केली जाते. कठोर शिक्षा करण्यात येते. जसे – हात बांधून ठेवणे, डाव्या हाताला चटका देणे, मारणे इत्यादी.

दुष्परिणाम :

कठोर शिक्षा केल्याने बालकाच्या मनावर ताण येतो. त्यामुळे ती अडखळत तोतरी बोलतात. परंतु त्याचा काहीही संबंध नाही. डावखोरेपणा घालविण्यासाठी जबरदस्ती केली जाते. तेव्हा बालक घाबरून तोतरे व अडखळत बोलतात. हे अभ्यासकांनी संशोधनाने सिध्द केले आहे. बालकांना असुरक्षित वाटते. ते एकटे राहतात. त्यांच्यात आपण इतरांपेक्षा कमी आहेत ही भावना निर्माण होते.

बालकांच्या खेळांच्या साधनाची निर्मिती देखील उजव्या हाताने उपयोगता आणता येतील अशी केलेली असते. अशा स्थितीत डावखोऱ्या बालकांना कठीणतेचा सामना करावा लागतो.

उपाय : बालकांना हस्तता बदलण्यासाठी कठोर शिक्षा करू नये. त्यामुळे हस्तता बदलू शकत नाही. बालकावर मानसिक परिणाम मात्र होतात. डाव्या हाताचा उपयोग अधिक आढळल्यास वस्तू, बालकाच्या उजव्या बाजूला ठेवाव्यात. त्यामुळे उजव्या हाताने काम करण्याची प्रेरणा मिळेल. बालकाच्या हातात घडयाळ बांधावे किंवा बोट्यात अंगठी घालून उजव्या हाताचा उपयोग करण्यास प्रोत्साहन द्यावे ही समस्या प्रेमाने हाताळावी, योग्य मार्गदर्शन करावे. एवढे करूनही बदल न झाल्यास प्रयत्न सोडून द्यावे. कारण मेंदूची मुळ रचना बदलणे शक्य नसते. हा जैविक गुण आहे. हे लक्षात घ्यावे. डावखोरी बालके वा व्यक्ती सुखाने जीवन जगू शकतात सर्व प्रकारची कामे करू शकतात. सामाजिक समायोजन करू शकतात.

हिल्ड्रेथच्या सुचना :

1. बालकांची हस्तता वयाच्या 6 वर्षांपूर्वी बदलणे शक्य होऊ शकते.
2. बालक दोन्ही हाताचा वापर करित असल्यास बदल करावा.
3. हस्तता बदलण्यास बालकांच्या मनाची तयारी असावी.
4. बालकांचा बुध्यांक सरासरीपेक्षा जास्त असायला हवा.
5. हस्तता बदलण्यासाठी अडथळे येत नसतील तरच प्रयत्न करावा.
6. हस्ततेत बदल करतांना बालकांवर विपरीत परिणाम होत असेल तर हस्ततेत बदल करू नये.

